

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Michael Labutta

**Katolická církev a její vliv na tranzici a následnou konsolidaci
demokracie**

The Catholic Church and its influence on the transition and
subsequent consolidation of democracy

Praha 2016

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Koubek

Poděkování

Rád bych na tomto místě vyjádřil upřímné poděkování Mgr. Jiřímu Koubkovi za jeho ochotu a pomoc při vypracování této bakalářské práce. Byl to právě pan magistr Koubek, který ve mně během studia na Ústavu politologie FF UK probudil zájem o Polsko, čímž mě potažmo dovedl k tématu této práce.

Zvláštní poděkování pak patří mé rodině, přítelkyni a blízkým přátelům, bez kterých bych nikdy tuto práci nenapsal.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 12. července 2016

Michael Labutta v. r.

Klíčová slova (česky)

Tranzice, konsolidace, autoritářský režim, katolická církev, demokracie

Klíčová slova (anglicky)

Transition, consolidation, authoritative regime, catholic church, democracy

Anotace (česky)

Práce se bude zabývat srovnáním států, které prošly tranzicí a vliv katolické církve je zde poměrně silný. Konkrétně se bude jednat o Polsko a o Chile. V úvodu bych se snažil postihnout postavení církve v rámci těchto států za trvání nedemokratického režimu (jestli stála na straně režimu, skryté opozice, nebo zda vystupovala přímo vůči režimu). Snažil bych se postihnout to, co ovlivnilo tento postoj – křivdy ze strany režimu, historický kontext. Další část práce se bude zabývat tím, o jaký vztah s církví nedemokratické režimy usilovaly. Zda prosazovaly represe, kooptaci, či nějakou formu „tiché dohody“.

V závěru práce a v návaznosti na předešlé otázky se budu snažit zodpovědět otázku, zda katolická církev byla v daných zemích otevřená spolupráci nebo zastávala spíše konfrontační postoj, a jaký měl tento postoj vliv na formu, průběh a výsledek tranzice, a jak se promítl do pozdější konsolidace demokracie.

Anotace (anglicky)

The bachelor thesis will deal with comparison of countries that have undergone transitions and influence of the Catholic Church there is a fairly strong. In particular, it will be about Poland and Chile. In the introduction I tried to cover the position of the Church in these states for the duration of the undemocratic regime (if it stood on the side of the regime, covert opposition, or whether they acted directly against the regime). Another part will deal with what the relationship with the Church undemocratic regimes sought. Whether enforce repression, co-optation, or some form of "tacit agreement".

In conclusion and in response to previous questions, I will try to answer the question whether the Catholic Church was in those countries open to cooperation and advocated more confrontational stance, and what was this attitude affect the form, course and outcome of transition, and as reflected in future consolidation of democracy.

Obsah

Úvod	7
I. Kapitola	
Teoretický základ	10
II. Kapitola	17
Případ Polska	
Obecný úvod	17
2.1. Historická role církve	18
2.2. Podoba režimu v 80. letech	21
2.3. Role církve během 80. let	25
2.4. Důsledky tranzice	27
2.5. Konsolidace demokracie v Polsku a role církve	29
2.5.1. Výuka náboženství na veřejných školách	30
2.5.2. Spor o potraty	32
III. Kapitola	
Případ Chile	35
Obecný úvod	35
3.1. Krize systému – vláda prezidenta Allendeho	37
3.2. Státní převrat a počátky opozice	40
3.3. Institucionalizace režimu	44
Závěr	47
Seznam použité literatury	49

Úvod

„Papež si na mně stěžuje? A kolik má divizí?“

Josef Vissarionovič Stalin

Polsko a Chile. Na první pohled by spolu tyto dva státy neměly mít moc společného. Pokud se ale na oba případy podíváme důkladněji, zjistíme, že je zde poměrně dost podobností. Zejména nás potom musí překvapit fakt, v otázce nedemokratických režimů a jejich konce a přechodu k demokracii – tranzici – je zde podobností již celá řada. Logicky tak vyvstává otázka, jak je možné, že tyto dva státy, které od sebe dělí bezmála 13 tisíc kilometrů¹, mají tolik společného. V této otázce se ani nelze dost dobře odkázat na historickou zkušenost, neboť, každá země si prošla jinou cestou. Polsko od roku 1796 na mapě Evropy neexistuje a je znovu obnoveno až po konci první světové války. I v krátkém meziválečném období nemůžeme mluvit o demokratickém zřízení².

Oproti tomu Chile si zase musela vybojovat svou nezávislost na Španělsku a posléze ještě vést územní spory se svými sousedy. Ovšem od konce Španělské nadvlády může o Chile mluvit jako o státu, který se svou formou vlády rozhodně více blíží demokratickému ideálu³ než, jak tomu bylo v Polsku, které je v důsledku Molotov-Ribentrop opět rozděleno - tentokrát mezi nacistické Německo a sovětské Rusko. O konci války se Polsko ocitá v sovětské sféře vlivu a jeho osud je tak Moskvou silně ovlivňován na další jedno půl století. Chile se v kontrastu s tím nadále ubírala po demokratické cestě a to až do 60. let 20. století, kdy se začala „nad chilským nebem stahovat mračna.“

Oba státy si prošly obdobím nedemokratických režimů, které byly v jistý čas své existence vedeny armádními složkami. V Polsku se jedná o takřka poslední dekádu komunistického režimu. V prosinci 1981 je zchátralý komunistický režim nahrazen armádními představiteli pod vedením Wojciecha Jaruzelského. V Chile to pak byl režim Augusta Pinocheta. V obou případech se tak setkáváme s vládou vojenské junty, která sama sebe v jistém smyslu chápala jako poslední záchranu své země. V Polsku před Sovětskou intervencí, v Chile před marxistickou revolucí.

¹ Dostupné: <http://www.distance-between.info/warsaw/santiago>

² DAVIES, Norman. *God's playground: a history of Poland in two volumes*, 1982, s. 421 - 423

³ CHALUPA, Jiří. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, 1999, s. 353

Ještě významnějším bodem, který spojuje oba případy, se ale skrývá ve způsobu, jakým nedemokratické režimy na sklonku své existence předaly moc do rukou civilní demokratické vlády. V Chile byl Pinochet poražen v lidovém plebiscitu, jenž měl rozhodnout o jeho dalším setrvání ve funkci. Polský případ poukazuje na hluboké vyprázdnění režimu po ideologické stránce. V souvislosti s vleklými ekonomickými potížemi, které nebyl zkosnatělý systém s to řešit, čímž musel defacto přijmout svou porážku a začít jednat s opozicí. Té měla být předána pouze část vládní odpovědnosti, určitě ne hned veškerá moc. Události se ale tehdy daly do pohybu rychleji, než si kdo dokázal představit.

V obou zemích hrála po celou dobu existence významnou roli také katolická církev. Ta se stala opozičním aktérem, se kterým se jak chilský, tak i polský režim musely vyrovnat. Samozřejmě tento vztah platí i v opačném pořadí, tedy i katolická církev se musela vypořádat s nedemokratickým režimem. V obou zemích je katolická církev velmi silným a dodnes silným aktérem, který jak v Chile, tak i v Polsku hrál důležitou roli při utváření národní identity. Tato exkluzivní pozice se pak projevila ve střetu s nedemokratickým režimem.

Téma práce jsem si zvolil z toho důvodu, že mě zaujala podobná historická zkušenost obou zemí s přechodem k demokracii a navíc v obou zemích má silnou pozici katolická církev, která se samozřejmě musela vyrovnat s rozdílnými výzvami, které sebou přinesly nedemokratické režimy. Pokud bych ale hodlal srovnat oba případy a případně rozepsat jejich podobnosti, už bych jen opakoval práce předchozích autorů a tedy v tomto ohledu by má práce nepřinesla nic nového. Proto jsem se rozhodl více konkretizovat práci a zaměřit ji na jeden klíčový faktor, kterým je právě pozice katolické církve. Podle mě je její úloha právě tou pomyslnou „tenkou červenou linií“, která oba případy spojuje, a která dokáže odpovědět na rezistenci vůči nedemokratickému režimu.

Otázkou však zůstává, jakou roli si katolická církev zvolila, zda jednala v souladu s režimem, či se otevřeně snažila vystupovat proti režimu? To samé pak platí i o režimech. Pokoušely se vyjít s církví nebo ji otevřeně napadaly? Práce tak bude porovnávat dva případy a jejich zkušenost s rolí katolické církve.

Práce se bude snažit odpovědět na otázky, jakou roli hrála katolická církev při přechodu k demokracii a její konsolidaci. Dále pak, jak se režim vyrovnával s existencí dalšího (silného) aktéra a v neposlední řadě se také pokusím zapracovat kontextualizaci

historických reálií, jež souvisí s danou tematikou. Svým charakterem bude práce komparací dvou zemí se zaměřením na konkrétní prvek – katolickou církev.

To by ovšem nebylo možné popsat, aniž bychom se alespoň krátce nepozastavili u samotné problematiky tranzicí. Z tohoto důvodu se této oblasti budu věnovat v první kapitole, kde mi poslouží práce J. Linze a A. Stephana: *Problems of Demoratic Transition and Consolidation*, která se právě zabývá tématem tranzice. Další důležitou prací pak bude zaměřit se na typ režimu, s jakým jsme se mohli setkat v Polsku a v Chile. Pro tyto potřeby bych sem také rád zařadil práci autorů Guillerma O'donella, Philippe C. Schmittera a Laurence Whiteheada: *Transitions from authoritarian rule*.

V dalších kapitolách bych rád přesunul svou pozornost ke konkrétním případům. Domnívám se, že jak Polsku, tak i Chile bude odpovídat jedna kapitola, v rámci které bych popsal historický kontext s důrazem na roli katolické církve. V případě Chile budu logicky sledovat nastolení režimu Augusta Pinocheta v září roku 1973. V případě Polska se budu věnovat období od prosince roku 1981 a formě vlády v posledních letech komunistického režimu pod vedením Wojciecha Jaruzelského. Neméně důležitá je také pozice církve již během samotného procesu tranzice a i po jejím dokončení a následné konsolidace demokracie. Tyto momenty se také budu snažit zakomponovat do práce.

Po těchto dvou kapitolách rozebírajících historickou zkušenost bych se rád v závěrečném shrnutí věnoval bodům, které se ukázaly být pro obě země společné, nebo které se také ukázaly být odlišné. Toto shrnutí si bude klást za cíl srovnat poznatky, které jsem získal v předchozích dvou částech práce.

Ačkoliv jsem si vědom toho, že v mnoha oblastech budu opakovat již známá fakta, tak navzdory tomu se domnívám, že tato práce otevírá zajímavý prostor pro další bádání, neboť vyložení roli katolické církve je v tomto ohledu věnován daleko menší prostor, než jaký by si toto téma jistě zasloužovalo.

I. Kapitola

Teoretický základ

V této kapitole se pokusím teoreticky zasadit problematiku přechodu k demokracii a její následnou konsolidaci. V této části práce se budu zejména opírat o práci Juana J. Linze a Alfreda Stepana „*Problems of Democratic Transition and Consolidation*“ a dále pak o práci „*Transitions from Authoritarian Rule Comparative Perspectives*“ vydanou autory G. O'Donnella, P. C. Schmittera a L. Whiteheada. Mým cílem bude přinejmenším nastínit podmínky, které jsou pro přechod k demokracii klíčové, a které lze sledovat pak u vybraných případů, v tomto případě u Polska a Chile. Práci J. J. Linze a A. Stepana jsem zvolil záměrně, neboť uvedený autor v mnoha ohledech stále platí za nepřekonanou veličinu. Navíc se jeho práce přímo nabízí, neboť poskytuje jak teoretický základ a také zaměření se na dané případy Polska a Chile. Druhou publikaci jsem zvolil z důvodu její obsáhlosti v oblasti Jižní Ameriky.

Pokud se tedy budeme ptát co vlastně samotný termín „tranzice“ znamená, musíme nejprve vyznačit alespoň základní body, které ohraničí pole problematiky, v němž se budeme pohybovat. Linz a Stepan k této otázce uvádí, že tranzice je: „*Democratic transition and consolidation involve the movement from a nedemocratic to a democratic regime.*“⁴

Tato definice je velmi užitečná v určení toho, co vlastně tranzice je. Neříká ale už, jakým způsobem tento proces probíhá. Pro toto určení je pak dobré zaměřit se na motivaci aktérů a jejich chování. V případě, kdy budeme porovnávat strategii jednotlivých aktérů, dostáváme se k sice poněkud zjednodušujícímu ale možná o to více názornému schématu. Aktéry v tomto případě jsou elity a masy, jež se budou rozhodovat mezi použitím síly nebo nalezením společného kompromisu. Jako výsledné způsoby tranzice nám pak vykrystalizují přechod paktem, přechod revolucí, přechod vnucením a konečně poslední

⁴ LINZ, Juan J. a Alfred C. STEPAN *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996, s. 38

je přechod pomocí reformy⁵. Je totiž nezbytně nutné podotknout, že přechod nutně nemusí znamenat nástup demokracie. Záleží totiž na způsobu provedení přechodu.⁶

V návaznosti na předešlé odstavce je důležité zmínit, že z obecného hlediska se výše zmíněné čtyři typy přechodů vzájemně liší v úspěšnosti dosažení demokracie jako „cílového produktu.“ Lze shrnout, že v těch případech, kdy si kontrolu nad přechodem pro sebe uzmuly masy – šlo tedy o revoluci a reformu – byla pak následná konsolidace demokracie méně úspěšná, než v těch případech, kdy si kontrolu nad přechodem zachovaly elity, jež přijaly strategii kompromisů vyjádřenou existencí nejrůznějších paktů. Tyto pakty pak obsahují pravidla soutěže a garanci zájmů každé ze soupeřících složek.⁷

Tranzice pak vystupuje jako proces, který se vyznačuje krátkým, v případě revoluce o to intenzivnějším jednáním, které vyplňuje prostor mezi koncem jednoho režimu a nastolením nového. Pokud budeme chápat tranzici jako cestu směrem k demokracii, pak samozřejmě logicky vyplývá otázka, co je pod termínem demokracie ukryto. Zajímavé shrnutí a pro potřeby této práce jistě dostatečné nabízejí Phillippe C. Schmitter a Terry Lynn Carl v článku *What democracy is ... and is not.*⁸ Autoři se v tomto článku věnují rozlišnostem, které sebou existence moderních demokracií přináší. Taktéž se zde snaží poukázat na to, demokracie není ve všech ohledech nutně lepší než nedemokratické režimy.

Jako poslední veličina v této problematice vystupuje pojem „nedemokratický režim.“ I zde se nachází celá řada jednotlivých režimů, pro které slouží označení nedemokratického režimu jen jako zastřešující označení. V zásadě lze tvrdit, že před příchodem J. Linze bylo rozvržení poměrně jednoduché. Existovalo členění na demokratické režimy na straně jedné a totalitární režimy na straně druhé. Linz si ale při studiu Španělského režimu pod vedením generála Franca správně povšimnul toho, že v mnoha bodech Španělsko nesplňuje jak kritéria demokratického režimu, tak ale také ani

⁵ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*, 1994, s. 64 – 65

⁶ IBID, s. 66 – 67

⁷ IBID, s. 68

⁸ Dostupné: <http://www.bu.edu/washington/files/2015/01/Schmitter-and-Lynn-What-Democracy-Is-and-Is-Not.pdf>

totalitárního režimu.⁹ Bylo tak nasnadě, že se stávající dichotomie bude muset přepracovat a nahradit novým dělením. Linz jej doplnil tak, že ke stávajícímu rozdělení přidal novou kategorii autoritářských režimů, které se od totalitárních režimů lišily ve čtyřech klíčových bodech. Body jsou následující: pluralismus, ideologie, mobilizace a vůdcovství (leadership).¹⁰

Linz také vypracoval definici tohoto režimu, který má svou vlastní logiku fungování a vlastně nespadá ani pod demokratické režimy a stejně tak jej nelze zařadit po bok totalitárních režimů. Linz je definuje následovně:

„... political systems with limited, not responsible, political pluralism, without elaborate and guiding ideology, but with distinctive mentalities, without extensive nor intensive political mobilization, except at some points in their development, and in which a leader or occasionally a small group exercises power within formally ill-defined limits but actually quite predictable ones“¹¹

Díky tomuto rozdělení se můžeme mnohem lépe věnovat případům Polska a Chile, neboť oba případy až na výjimky splňují tato kritéria, byť lze vést diskuzi o totalitárních tendencích v průběhu vývoje obou režimů.

Budeme-li se konkrétně bavit o případech Polska a Chile je taktéž na místě uvést, jak tyto režimy zařadit v teoretické rovině. Minimálně je již zřejmé, že ani jeden případ nespĺňuje podmínky totalitárních režimů. Nutno podotknout, že tento typ režimu je velmi vzácný a lze jej v podstatě považovat za ideální typ ve Webberovském slova smyslu. Při detailnějším zkoumání zjistíme, že podstatná část nedemokratických režimů spadá právě do kategorie autoritářských režimů.¹²

V případě Polského režimu v době komunismu je potřeba si říct ještě další upřesnění. Pokud budeme vnímat totalitární režim jako ideální typ, který začal od konce padesátých let minulého století postupně mizet, pak se zákonitě musíme ptát, co jej nahradilo. Linz v rámci sovětských satelitů ve střední a východní Evropě uvádí tři

⁹ LINZ, Juan J. a Alfred C. STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996 s. 38

¹⁰ IBID. s. 38

¹¹ IBID, s. 38

¹² Linz a Stepan uvádí až 90% všech nedemokratických režimů

podkategorie režimů ve východní Evropě. Spadají sem raný post-totalitarismus, zamrzlý post-totalitarismus a konečně vyspělý (mature) post-totalitarismus.¹³

Jako příklady této tripartity kategorií lze pro představu uvést: Československo v letech 1969 – 1989 jako příklad zamrzlého post-totalitarismu. V případě vyspělého post-totalitarismu lze uvést Kádárovské Maďarsko a příklad raného post-totalitarismu pak nalezneme v Bulharsku.

V případě Polska je důležité uvést, že vždy mělo spíše blíže autoritářskému režimu než k totalitnímu režimu. V tomto ohledu se Polsko diametrálně liší od jiných států východního bloku.¹⁴ Minimálně zde vždy existovala jistá míra sociálního pluralismu, jež navyšovala schopnost společnosti odolat režimní ideologii. Právě zkušenost katolické církve v Polsku je tohoto názorným obrázkem. V roce 1950 uzavírá komunistický režim tajnou dohodu s církví.¹⁵ Tato smlouva ale neznamenal nastolení dlouhodobého vztahu, který je založený na vzájemné úctě a respektu. Komunistům tento kontrakt poskytl výhodný argument nabourávající přesvědčení o pronásledování církve a také umožnil útoky vůči episkopátu kvůli nedodržování podmínek smlouvy. V konečném vyznění se pak musí zdůraznit, že hlavní úder režimu smlouva odsunula o tři roky a díky tomu již pak jeho následky nebyly tak bolestivé.¹⁶ Navíc, útok na katolickou církev ještě zesílil vnímání „my“ a „oni“. Konstrukce tohoto antagonismu byla jednoduchá: my, katoličtí Poláci vs. Oni, komunisté. Režim tak *vis-à-vis* odporu společnosti musel ustoupit a v roce 1956 nastupuje k moci umírněnější Gomulka.

Navíc jak Linz dodává: „*There have, of course, been numerous periods throughout history of the Roman Catholic Church's collaboration with conservative and corporatist authoritarian regimes, most notably in Spain and to a lesser extent in Portugal. However, it is our contention that, sociologically and politically, the existence*

¹³ IBID, s. 42

¹⁴ IBID s. 255

¹⁵ Smlouva mezi Polskou vládou a katolickou církví

¹⁶ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*, 2010, s. 44

of a strong Roman Catholic Church in a totalitarian country is always a latent source of pluralism, precisely because it is a formal organization with a transnational base. “¹⁷

A role katolické církve není jediným prokazatelným místem, kde se polskému režimu nedařilo, a kde žalostně selhal. Dalším velmi bolavým místem bylo zavádění kolektivizace na Polském venkově. Tento proces se od začátku potýkal s mnohými problémy a tak je nakonec tento stav ukončen Gomulkou, který odmítal násilné zavádění kolektivizace.

Linz a Stepan tak z těchto bodů usuzují, že Polsko je výjimečným případem v rámci bývalého východního bloku, neboť se režimu navzdory jeho snahám nikdy nepodařilo plně dosáhnout totalitního uspořádání.

Chile pak spadá do roviny autoritářských režimů. Této otázce se také věnoval Manuel Antonio Garretón, který při popisu chilského režimu použil termínu autoritářsko-byrokratického režimu. Označení režimu vychází ze spojení, které se po státním převratu v roce 1973 vytvořilo. Na jedné straně zde samozřejmě stála armáda, která pak převrat obhajovala svým posláním ochraňovat zemi před vnějšími rozvratnými vlivy a jako taková se situovala do role jediného nositele pořádku v zemi. Tento postoj pak jde ruku v ruce s tradičním vnímáním armády v jihoamerickém prostoru, kde: „*With exception of the church, civilian institutions were notoriously weak. Only the armed forces, despite their ragtag quality, had the capacity to impose order and stability.*“¹⁸

Přes všechny tyto prohlášení ale armáda nemohla suplovat jednu věc, a to vyřešit situaci, která s převratem nastala.¹⁹ Tím je myšleno, že armáda byla neschopná nabídnout dlouhodobější vizi fungování státu. Preciznější ekonomický program se objevil až v po dvou letech v roce 1975. Plán kapitalistické rekonstrukce a obnovy ale nepřišel překvapivě z dílny businessmanů či jejich reprezentativních organizací. Tento plán se zrodil zevnitř státního aparátu a to z jeho technokratického sektoru, jenž se částečně skládal z místních akademiků a částečně také z lidí vybraných z mezinárodních

¹⁷ LINZ, Juan J. a Alfred C. STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996, s. 38

¹⁸ SMITH, Peter H. *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*, 2005, s. 74

¹⁹ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, *Transitions from authoritarian rule*, s. 101

finančních institucí. Všichni tito lidé sdíleli sejné přesvědčení, kterým byla doktrína Milтона Friedmana a Chicagské ekonomické školy (Chicago School of Economics).

Tato skupina lidí, která je dnes známá pod označením „chicago boys“ Chilské ekonomice naordinovala poměrně drastickou léčebnou kúru, která mimo jiné znamenala umenšení role státu jako investora a zaměstnavatele či alokaci zdrojů podle potřeb trhu.²⁰ Vše vycházelo z premisy, že vývoj předchozích dekad šel špatným směrem. Byl tak nastolen vzájemný vztah mezi do jisté míry extrémní svobodou volného trhu, který není nikterak regulován státem na straně jedné a mezi hluboce autoritářským režimem vzešlým z vojenského prostředí na straně druhé. Takto nastavený režim pak fungoval až do roku 1981, kdy přijdou první ekonomické problémy. Společně s těmi pak měla přijít i jistá restrukturalizace a zpochybnění pozice „chicago boys“ o jejichž názoru se nepochybuje.

Pokud bychom se chtěli věnovat teoriím tranzice, museli bychom tomu obětovat mnohem více, než je jen doporučený rozsah této práce. Jediné na čem bychom se mohli v tomto širokém poli shodnout je, že zde existuje celá řada dnes již klasických autorů, kteří se liší jak ve svých závěrech, tak i v tom, čemu při zkoumání přiřkládají důležitost. Já se na tomto místě už jen omezím na přístup J. J. Linze a A. Stephana.

Konkrétně se jedná o tři hlavní způsoby, které také autoři sledují. Jsou to tranzice paktem, zhroucením a vnucením. Popřípadě lze také uvažovat o revoluci jako případu tranzice. První typ by se dal spojit s historickou zkušeností Maďarska a Polska, kdy je zejména Maďarsko vyzdvihováno jak čistější příklad přechodu paktem. Přechod zhroucením lze jednoznačně dokumentovat na příkladu Československa a konečně přechod vnucením zase lze použít v souvislosti s událostmi v Bulharsku.

Linz uvádí, že je daleko snazší dosáhnout konsolidované demokracie, pokud přechod začne v post-totalitarismu než v totalitarismu. Je to dáno tím, že v post-totalitním režimu jsou již vyvinuty předpoklady pro snazší demokratizaci. Mezi tyto body např. spadají: míra autonomie občanské společnosti, míra autonomie ekonomické společnosti, ústava a platnost zákonů (vláda práva).

V Polském případě jde nepochybně o přechod paktem, kdy spolu jednotlivé vůdčí organizace jednají u kulatého stolu. U jednoho stolu jsou tak zastoupeni představitelé vládního režimu, opoziční Solidarity a církví. Přechod paktem má svůj základ v teorii her,

²⁰ IBID, s. 102

kdy se jedná o klasickou hru čtyř hráčů a to z toho důvodu, že jak na straně opozice, tak na straně vládního režimu se vyprofilují zástupci dvou táborů. Jedná se o umírněné a o „hard linery“. Umírnění jsou ochotni k jistému konsenzu a tak se mezi nimi otevírá možnost sjednat podmínky přechodu k demokracii. Představitelé umírněných se ale musí mít stále na pozoru před hard linery, kteří nebudou mít na jednání velký zájem. Z jejich pohledu se totiž umírnění dopouštějí historické chyby, když jednají s druhým táborem jako sobě rovným. Tento rozpor je dobře viditelný v Polském případě, kdy už představitelé samotné Solidarity se nad otázkou jednání s komunisty za jedním stolem drolili na dva tábory s odůvodněním, že je chyba jednat s komunisty, protože ti si u kulatého stolu vyjednají dobré podmínky pro svůj odchod. Ve vládním táboře zase panoval neklid kvůli tomu, že přeci není možné jednat s aktérem, který není legitimní. Navíc již oficiální jednání oslabuje režim tím, že de facto chápe opozici jako sobě rovného aktéra.

II. Kapitola

Případ Polska

Obecný úvod

V rámci bývalé východní Evropy bychom asi těžko hledali režim, který by se vyznačoval takovou mírou nestability a nejistoty, než kterým byla Polská lidová republika (PLR). Ačkoliv je možné tvrdit, že žádný z komunistických režimů neslavil u svého domácího obyvatelstva úspěch, tak v případě Polska lze otevřeně hovořit o nenávisti vůči režimu.²¹ Tato nenávist - dlouho potlačovaná - dostala možnost se naplno projevit až v roce 1989, kdy dochází k jednání u tzv. kulatého stolu a později i ve volbách do Sejmu, kde komunisté utrpí jasnou porážku, předznamenávající jejich brzký konec nejen v Polsku, ale i napříč celou východní Evropou.

Jaké události ale vedly k jednáním u kulatého stolu? A jakou roli v této úloze sehrála katolická církev? Nejprve se krátce budu věnovat obecně historii katolické církve v Polsku a poté bych se zaměřil dějiny PLR v posledním stádiu své existence, tedy za režimu Wojciecha Jaruzelkého a s tím spojenou roli katolické církve. V závěru této kapitoly také ponechám prostor pro samotnou tranzici a také i konsolidaci demokracie.

²¹ DAVIES, Norman. *God's playground: a history of Poland in two volumes*, 1982, s. 586, je zřejmé, že krize přicházela zhruba každých 9 let

2.1. Historická role církve

Katolická církev byla po staletí symbolem národní identity a platila za ochránce svobody a opozice vůči cizím „uchvatitelům“ moci. O této úloze se dá hovořit minimálně od trojího dělení Polska mezi lety 1772 - 1795, po jehož konci se tato role jen upevnila. Pozici církve jako hegemonu v životě Poláků pak ještě utužila druhá světová válka, která znamenala velké změny v populaci. Jednak se samozřejmě jednalo o úbytek obyvatelstva, který byl v případě Polska devastující – celá jedna generace mladých lidí byla odepsána. Ovšem z hlediska budoucího vývoje katolické církve nejsou počty o celkovém úbytku tak zajímavé, jako spíše rozložení populace po válce. Ta se měla od té předválečné velmi lišit.²² Takřka úplně vymizela židovská menšina, jež byla v důsledku holokaustu vyvražděna. Dalším zásadním milníkem bylo posunutí polských hranic o cca 200 kilometrů na západ²³ a s tím spojený odsun německé menšiny z oblasti Slezska a dříve německých oblastí, které nyní již připadaly Polsku.²⁴ Tato událost měla za důsledek to, že z Polska odešla protestantská menšina, která byla ve své většině vázána právě na německou minoritu.²⁵ Po těchto změnách, které proběhly v důsledku druhé světové války, se z předválečného Polska, kde sice katolická církev měla silnou pozici, ale stále zde byly významné menšiny, tak v novém, poválečném Polsku se ke katolictví hlásí přes 90% obyvatelstva, což z církve vytvořilo aktéra, (který se může směle měřit se státním aparátem).

S tím se také po dalších 40 let měla potýkat. Během období komunismu se režim několikrát pokoušel s církví vypořádat. Několikrát také obměňoval svou strategii, ale výsledný efekt se nikdy nedostavil, ba co víc, ani se dostavit nemohl. Změnu přístupu režimu k církvi lze demonstrovat na několika konkrétních případech. Pokud se uchýlíme k velkému zjednodušení, pak nám vyjde asi takový vztah, kdy pokud se režim cítil dostatečně silný, pak jsme mohli pozorovat převahu represí a utiskování církve. Situace se radikálně mění, pokud již režim neoplýval takovou sebejistotou. Pak jsou na programu dne spíše udobřování si církve a dokonce i značné ústupky. Jen připomeneme, že tyto ústupky se děly v rámci nedemokratického režimu, jehož hlavní ambicí by alespoň

²² IBID, s. 491

²³ IBID, s. 490

²⁴ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*, 2000 s. 91

²⁵ IBID, s. 92

teoreticky mělo být dosažení monopolu ve všech oblastech lidského života. Existence dalšího vnitřního aktéra, v případě Polska je to dokonce nezávislá církev, pak jde přímo proti tomuto hlavnímu cíli.

Dobře je tato kolísavá tendence vidět v případě smlouvy mezi polským episkopátem a polskou republikou (*Agreement between Government of the Republic of Poland and Episcopate of Poland*)²⁶, kde se režim musel uchýlit k domluvě s církví, poněvadž nebyl s to oslabit církev natolik, aby ji jednoduše zničil, tak jak se tomu dělo jinde ve státech východního bloku. Komunistický režim byl tak donucen uznat existenci nezávislého aktéra, kterému ve smlouvě také přiznal poměrně široké pole působnosti (za zmínku minimálně stojí fungování jediné nezávislé univerzity ve východním bloku – katolická univerzita v Lublani). Výměnou za to se katolická církev zavázala, že nebude vystupovat vůči autoritě režimu. Ačkoliv tato smlouva nebyla nikdy zveřejněna, tak už její existence dokládá, jak silnou měla katolická církev ve společnosti oporu.

Režim si od tohoto kroku sliboval, že podepsání smlouvy s církví mu přinese tolik potřebný čas, který měl podle komunistů hrát v neprospěch církve. Ekonomický pokrok, stále větší zavádění prvků moderní vědecké společnosti bude muset dříve nebo později nahradit zatím neochvějnou podporu katolické církvi. Nicméně tato předpověď se ukázala být mylná. Církev nejen, že v průběhu času neztrácela, ale právě naopak, ještě dále posilovala svůj vliv ve společnosti. Jako příklad, který dobře ilustruje tento trend lze použít souboj občanů Nové Huti. Toto město mělo sloužit jako ideál komunistické představy moderní společnosti. Dokonce lze dobře pracovat i se symbolikou města, které bylo postaveno hned na dohled Krakovu – jednomu z mála polských velkých měst, které unikly zkáze druhé světové války. Spor se zde od počátku výstavby vedl o to, že v původních plánech města není zanesena žádná církevní stavba. V moderní komunistické společnosti už nebude pro církev místo. O to větší překvapení pak byl odpor obyvatel, kteří se s tímto nehodlali smířit, a přes silný odpor režimu se jim nakonec podařilo postavit kostel.

Neméně symbolická byla pro režim také návštěva nově zvoleného papeže Jana Pavla II., který poprvé jako papež zavítal do své rodné země v roce 1979. V tvářích milionů lidí vítajícího svého morálního vůdce se dala vyzorovat taková nespoutanost a

²⁶ Dostupné na: http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=931&kb_header_id=33791

upřímná radost, která se nedá nikdy vynutit, či jinak uměle vyvolat.²⁷ Pro režim to byla více než poučná lekce, která mu naplno ukázala, že souboj o duši polského lidu dávno prohrál.

²⁷ IBID, s. 275

2.2. Podoba režimu v 80. letech

Podobu a intence, ve kterých se nesl režim v 80. letech, silně ovlivnily události na počátku této dekády. V létě roku 1980 vzniká Solidarita, zástupce pracujícího lidu v Polsku. Vznik organizace, nároující si pozici nezávislých odborů znamenalo přímé nabourání představy komunistické strany, že je jediným a reprezentantem lidu. Podpora solidarity překračovala všechna myslitelná čísla. Od svého vzniku 31. srpna 1980 - za necelý půlrok její existence - se k ní hlásilo 9 milionů Poláků. Tento počet již reprezentoval 54% lidí pracujících ve znárodněném hospodářství a kolem 28% celkové dospělé populace.²⁸ S takto velkým množstvím lidí již bylo zřejmé, že Solidaritu nelze pohlit systémem.

Na počátku 80. let se ale komunisté ještě odmítli vzdát a naopak přešli do protiofenzivy. 13. prosince 1981 je Wojciechem Jaruzelskim vyhlášena Vojenská rada národní záchrany²⁹ (Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego, WRON), která okamžitě přebrala veškerou výkonnou moc a hlavně, vyhláší stanné právo. Rada měla 21 členů, přičemž každý z nich současně držel i vysokou vojenskou pozici. V podstatě se jednalo o převzetí moci vojenskou juntou. Rada byla sice po dvou letech zrušena, ale Jaruzelski si podržel všechny významné posty. Důvody, svého jednání Jaruzelski odůvodňoval tím, že volil mezi větším a menším zlem. Menším zlem ve formě stanného práva a větším zlem ve formě sovětské vojenské intervence, tak jak se stalo v Československém případě v srpnu 1968 nebo v Maďarsku v roce 1956. Navíc si Jaruzelski byl dobře vědom toho, že v případě selhání, by jej určitě vystřídal někdo jiný, kdo by se neštítel požádat o pomoc SSSR. Ten sice na celou záležitost vyvíjel nátlak - naléhání Brežněva na Jaruzelkého, aby učinil rozhodná opatření, ale se samotnou intervencí nespíchal, byl si vědom jak politických, tak hlavně ekonomických potíží s tímto krokem spjatých.³⁰ Jaruzelski se poté stylizoval do role vlastence, který zachránil Polsko před sovětskou intervencí. V následujících 8 letech jsme poté svědky toho, co je často popisováno jako „*snaha o*

²⁸ IBID, s. 294

²⁹ IBID, s. 314

³⁰ IBID, s. 317

redefinici institucionálního režimu a posunutí se od státní strany směrem k „autoritářsko-byrokratickému vojenskému státu, bez jakékoli ideologie.“³¹

Pokud se v roce 1981 dá hovořit o vítězství komunistů, tak v tom případě musíme dodat, že se jednalo jen o krátkodobé vítězství, které pouze prodloužilo život na smrt nemocnému režimu. Ekonomické potíže totiž velmi rychle dostihly zemi a stejně jako i jinde ve východním bloku, tak i Polsko balancovalo nad ekonomickou propastí.

V Polsku ale ekonomické problémy dosahovaly i na poměry zemí východní Evropy obrovských rozměrů. 80. léta v tomto ohledu nic nového nepřinesla, spíš naopak ještě prohloubila ekonomický marasmus, ze kterého se země nemohla vymanit. V roce 1982 se životní situace Poláků ani trochu nezlepšila. Ačkoliv režim chtěl přijít se změnou, nebyl jí fakticky schopen. Do života byly zavedeny pouze cenové prvky navrhované ekonomické reformy. Dopady tohoto kroku byly zvlášť tíživé: cena potravin se v průměru zvýšila o 241%, palivo a energie o 171% v důsledku čehož se reálná životní úroveň snížila o celou jednu třetinu oproti stavu předešlého roku.³²

Nemůže tak překvapit fakt, že průměrný Polák si na krajíc chleba vydělával půl hodiny. Též nezapomenutelným svědectvím se stala odpověď na otázku britského historika Timothyho Gartnona Ashe, který se v období stávek ptal demonstrujících, čeho chtějí dosáhnout. Dostalo se mu i této odpovědi: „*Už čtyřicet let máme socialismus, a toaletní papír pořád ne!*“³³

Režim, vědom si, že musí učinit kroky na ozdravení polské ekonomiky, se pokouší o jisté reformy. Jejich schválení podmiňuje přijetím v referendu. V listopadu 1987 se tak koná referendum o sadě ekonomických reforem, které pro režim skončilo krachem, neboť nebyla splněna podmínka kvóta počtu voličů. Pro režim se toto fiasko stalo ponaučením, že bez Solidarity nedosáhne změn. Proto se Wojciech Jaruzelski rozhoduje pro jiný postup. Postup, který je diametrálně rozdílný od toho předešlého. Systém byl rozhodnut ukončit období bojkotu referend tím, že na Solidaritě přeneše část vládní odpovědnosti.

Na počátku léta 1988 se ministr vnitra, generál Kiszczak Walesy v rozhovoru zeptal, jestli by souhlasil s prvotními rozhovory. Walesa zareagoval 21. července. 26.

³¹ LINZ, Juan J. a Alfred C. STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996, s. 264

³² PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*, 2000 s. 336

³³ MEYER, Michael, *1989 Rok, který změnil svět*, s. 71

srpna, během druhé vlny stávek Solidarity bylo Jaruzelkim na politbyru navrženo jednání se Solidaritou. Obě strany přitom do jednání vstupovaly, aniž by věděly, kam je zavede. Jinými slovy, obě strany přecenily sílu režimu. Obě strany byly stále zahaleny do „Rawlsova závoje nevědomosti“, kde obě strany netuší, co se v budoucnosti stane. Solidarita si jako svůj hlavní požadavek stanovila svou opětovnou legitimizaci, vše ostatní zůstávalo otevřené. Bronislaw Geremek se o tomto momentu vyjádřil následovně: „Mluví o „hlubokých změnách“ v politice i ekonomice země. Říkají, že by opozice mohla získat zástupce ve vládě nebo v parlamentu. Nabízejí změny daňových zákonů, které mají podpořit soukromé podnikání, a zmiňují jakýsi nový „zákon o sdruženích“, ať už to znamená cokoliv. Ale na dotaz o Solidaritě pokaždé odpoví: „Teď to nejde“. Pro nás je to ovšem prioritní číslo jedna. Dotýká se samotné podstaty demokracie a společenských i hospodářských problémů naší země.“³⁴

Jako výsledek jednání u kulatého stolu bychom mohli označit tři hlavní momenty. Za prvé, uspořádání prvních, svobodných voleb po 40 letech. Komunisté si sice vyjednali, že volby budou rozhodovat jen o složení jedné třetiny Sejmu, ale i tak šlo o důležitý průlom. Za druhé, byl ustanoven prezidentský úřad. Nejdříve vláda navrhla, že Sejm a ostatní orgány budou nepřímou volit prezidenta. S tím ale nesouhlasila Solidarita. Východiskem z této slepé uličky se ukázal být vládní návrh na vytvoření senátu (a povolení svobodných voleb do něj), s tím, že Sejm a senát budou volit prezidenta prostou většinou. Po dlouhých jednáních, točících se kolem pravomocí prezidenta, Solidarita souhlasila. Výsledkem bylo, že prezident byl nepřímou volen na 6 leté volební období, z úřední moci se stal předsedou výboru pro národní obranu a velitelem ozbrojených sil, byl zplnomocněn reprezentovat Polsko v mezinárodních záležitostech, nominovat předsedu dolní komory a odvolávat předsedu vlády. Za třetí, byla ustanovena horní komora parlamentu – Senát.

Solidarita volby v roce 1989 drtivě vyhrává. V důsledku toho je 12. září ustanovena vláda Tadeusze Mazowieckého. Jednalo se o vůbec první vládu po 40 letech v čele s nekomunistou.³⁵

³⁴ MEYER, Michael, *1989 Rok, který změnil svět*, s. 77

³⁵ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*, 2010, s. 134

Dosazení nekomunisty ale záviselo na mezinárodních mocenských vztazích. Intervence ze strany SSSR by znamenala pohřbení Gorbačova programu glasnosti a perestrojky. Gorbačov tak stál před neúprosnou volbou: intervence v Polsku nebo nechat nekomunisty vládnout. Jakmile bylo učiněno rozhodnutí neinterventovat, polský příklad měl mezinárodní dopad, který postupně změnil mocenské vztahy v celé východní Evropě.

2.3. Role církve během 80. let

Během událostí kolem 13. prosince 1981 si režim kladl za cíl dosažení jednoznačného vítězství a narušení stále silnější Solidarity. Použití armády se v tomto případě jevilo jediným, co ještě mohlo stávající režim zachránit. Celá akce připomínala rozhození soupeře (v tomto případě právě Solidaritu) dříve, než bude natolik silná, že již nebude možné ji zlomit.

Generál Jaruzelki to svým vojenským slovníkem popsat tak, že je nezbytně nutné dosáhnout rozhodného prvotního vítězství. Byl si ale také vědom, že prvotní úspěch mu nemusí zajistit vítězství v celé válce. V rámci této strategie pak mělo po 13. prosinci následovat neutralizace většiny společnosti.³⁶ Významným protihráčem v této hře byla pro PSDS katolická církev. Jaruzelki, vědom si postavení církve navrhoval již 22. prosince tři možné přístupy jak jednat s tímto aktérem. Za prvé se jednalo o boj, za druhé sbratření a konečně za třetí šlo o „konstruktivní koexistenci“.³⁷ Tento model existence církve pak mohl začít fungovat také díky tomu, že na pozici polského primase, došlo k personální změně v důsledku úmrtí kardinála Wyszyńskiego. V čele církve pak stanul poměrně neznámý Józef Glemp. Nový muž v čele neměl hned na počátku svého působení jednoduchou úlohu. Zvolen byl 7. července 1981 a půl roku na to musel zaujmout stanovisko vůči vojenskému potlačení Solidarity. Ve vzduchu visela občanská válka i možná intervence sovětských vojáků. Glemp se v této situaci rozhodnul podpořit Solidaritu, ale pouze tak, aby ještě nevyostřoval již tak napjatou situaci.³⁸

Další směřování církve bylo právě poznamenáno událostmi z 13. prosince. Samotným režimem byl i nový primas chápán jako umírněnější, s nímž je v rámci možná dohoda. V dalších letech se církev profilovala jako prostředník mezi opozicí a režimem. Tato pozice byla možná díky vztahu na rovině Józefa Glempe a Wojciecha Jaruzelskeho, kteří se vzájemně respektovali a důvěřovali si. Tato pozice se pak ukázala během další stávkové vlny v létě 1988 v Horním Slezsku a na pobřeží. Tehdy se zástupci opozice a režimu shodli na tom, aby u nejdůležitějších jednání byl přítomen zástupce kardinála. Za

³⁶ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*, 2000, s. 335

³⁷ IBID, s. 335

³⁸ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*, 2010 s. 128

těchto okolností se uskutečnila první jednání mezi Lechem Walesou a ministrem vnitra generálem Czeslawem Kizczakem, kde se také zrodila myšlenka uskutečnění jednání u kulatého stolu, u kterého obdobně jako v předchozím jednání budou přítomni zástupci církve.³⁹

³⁹ IBID, s. 133

2.4. Důsledky tranzice

Důsledky tranzice lze rozdělit do několika hlavních bodů. Tím prvním a zásadním bylo počínající štěpení uvnitř Solidarity. Dalším bodem byl roztržštěný stranický systém, v jehož důsledku nám vykrystalizuje třetí bod, totiž faktický polo prezidentský systém, který neměl v ústavě svou oporu. Pojdme si nyní projít tyto body.

Třišťění uvnitř Solidarity začalo poměrně záhy poté, co se hnutí chopilo vlády. Problém Polské společnosti obecně spočíval v tom, že po pádu autoritářského režimu zde stále přetrvávalo vnitřní dělení, které vedlo po linii etické a politické společnosti. Velmi zjednodušeně lze tento rozpor přirovnat ke sporu Václava Havla, jako představitele etické společnosti a Václava Klause, představitele politické společnosti. Viděno z dnešního pohledu, apolitický styl Solidarity přímo přispíval k drolení stranického systému na mnoho malých stran, který vyvrcholil překvapivým vítězstvím komunistů a jejich spojenců ze strany Agrární strany ve volbách 1993 a zvolením Aleksandra Kwasniewského, bývalého komunisty, prezidentem v roce 1995. Své problémy přinášela i rozhodnutí učiněná Lechem Walesou, který, vědom si své popularity si nezvolil zacílit svůj nesporný vliv a energii na politickou funkci, např. vytvořením své vlastní strany v Sejmu nebo trváním na tom, že se stane ministerským předsedou. Na místo toho si zvolil zůstat mimo počáteční politickou společnost a přetrvávat ve formě morálního vůdce civilní společnosti. Pokud by se náhodou rozhodl pro vstup do politiky, bylo by to pravděpodobně ve formě kandidatury nestraníka na prezidentský post. Vedení Solidarity se snažilo tento spor urovnat, ale spíše než k uklidnění situace došlo k tomu, že proti sobě vznikala dvě křídla Solidarity, jedno vedené Tadeusem Mazowieckym a druhé Lechem Walesou.

Dalším bodem, který se dá jednoznačně označit za následek tranzice, je již zmíněný roztržštěný stranický systém. Za asi nejlepší ilustraci poměrů v Polsku raných 90. let nám poslouží výsledky voleb z roku 1991. Do parlamentu se dostalo 21 stran, přičemž žádná strana nedostala více než 14% hlasů. Největší strany byly silně polarizovány a kontrovaly méně než jednu polovinu křesel. Zajímavé je, že v Laakso/Taagepera příznivé formuli, které určuje efektivní počet stran v parlamentu, v Polsku vyšel 10, 8. Za této konstelace bylo sestavení vlády extrémně složité. A i když potom byla vláda dojednána (po téměř dvou měsících), stále bylo pro koalici velmi složité vytvořit nějaký vládní program. V následujících 7 měsících zde byli 3 premiéři, ale žádný z nich nepožíval stabilní koaliční většiny.

Konečně poslední vyústěním tranzice bylo nastolení semiprezidencialismu. V polském případě je hlavním faktem skutečnost, že jednotliví aktéři, prezident a parlament, neměli jasně ústavou nadefinovány své pravomoci. A proto jakmile spolu začali zápolit, bylo nejasné, kdo se ještě pohybuje, a kdo již ne v ústavou vymezeném prostoru. Důvodem proč, byl na první pohled úřad prezidenta obdařen poměrně širokou škálou pravomocí, byla jednání u kulatého stolu, kde komunisté prosazovali poměrně silný úřad prezidenta, neboť prezident měl být jejich člověk a jako takový působit jako pojistka moci.

Walesa, kandidoval v prvním kole prezidentských voleb proti ministerskému předsedovi za Solidaritu, Mazowieckému a proti do té doby neznámému polskému businessmanu z Kanady, Tymińskému a proti dalším 3 kandidátům. Walesa obdržel pouze 39,9% hlasů. Tymiński 21.1% a Mazowiecki 18%, další 3 kandidáti dohromady obdrželi 18, 8% hlasů. Druhé kolo se neslo ve znamení hlasování proti Tymińskému. Walesa dostal 74,3%, ale hlavním zklamáním byla nízká volební účast, pouhých 53,4% lidí.

Walesa se v úřadu prezidenta chápal jako charismatický vůdce, jako tribun lidu, který má větší legitimitu než parlament. Toto přesvědčení nebylo otřeseno ani kolísavou, ale stále mírně klesající podporou během následujících 5 let, během kterých se často dostával do sporů s ministerským předsedou, potažmo s parlamentem. Walesa kupříkladu navrhl osmistránkový dokument – „malou ústavu“ – která zvětšovala prezidentské pravomoci na úkor ministerského předsedy. Prezident měl mít právo jmenovat ministerského předsedu a pravomoc odmítnout vládní zákony ze své vlastní iniciativy. Prezidentské veto mohlo být přehlasováno pouze 2/3 většinou. Parlament byl vůči tomuto kroku kritický a Walesa byl nakonec donucen ustoupit. Nicméně na mnoha dalších fórech indikoval, že využije svůj mandát k boji za svůj politický názor.

2.5. Konsolidace demokracie v Polsku a role církve

Po zmíněném vítězství opozice a přechodu k demokracii přišly ke slovu více všední dny, které ovšem teprve měly ukázat, jak silné kořeny demokratické zřízení zapustí v rámci polské společnosti. Ukázalo se, že Polsko v tomto ohledu čeká poměrně obtížná cesta, jež skýtá hned řadu překážek. Výše již jsme zmínili ty, které se dotýkaly politického života. Nyní svou pozornost obrátíme k otázkám spojovanými se samotnou katolickou církví.

Polskou společností rezonovalo hned několik otázek, v nichž si své místo pro diskusi nárokovala i katolická církev. Ta nyní zažívala pozici neotřesitelného leadera civilní společnosti. Ovšem porážka společného nepřítele měla za následek, že lidé již tolik nepocíťovali potřebu přítomnosti církve v otázkách se silným politickým nábojem.⁴⁰

Spory se zejména vedly o to, jaké místo má katolická církev ve veřejném školství, dále pak jak se má stát postavit k otázce potratů (mají být postaveny mimo zákon, budou povoleny, ale jen za jistých podmínek ...). Dále pak, zda se katolická církev otevřeně vyjádří svou podporu některému z kandidátů na prezidentský post, či konkrétní politické straně. Dále se pak velmi podrobně probírala tematika uzavření smlouvy mezi Vatikánem a Polskou republikou, tzv. Konkordát. V neposlední řadě to pak samozřejmě byl „spor o boha“, tedy to, jakou podobu bude mít nová ústava.

Katolická církev si z doby komunismu odnesla privilegovanou pozici, která byla v ostrém kontrastu s tím, jakou pozici měla ve společnosti komunistická strana. Situace, kdy katolická církev platí za nevlivnější instituci v zemi, se ale měla také stát zásadním dilematem mladé demokracie v Polsku. Jednou z nejpálčivějších otázek se tak v poslední dekádě minulého století stalo, jakou roli bude katolická církev hrát v demokratickém Polsku. Zda se spokojí s odlukou od státu nebo zda bude požadovat více prostoru.

Jak jsem již zmínil v úvodu, roli církve při konsolidaci demokracie v Polsku se pokusím vyložit na případech výuky náboženství ve veřejných školách a na sporech o potraty. Domnívám se, že tyto případy jsou pro potřeby této práce dostatečně ilustrativní.

⁴⁰ IBID, s. 134

2.5.1. Výuka náboženství na veřejných školách

Již v květnu v roce 1990 přišla církev s požadavkem plného návratu výuky náboženství na veřejné školy. Komuniké také bylo doprovázeno Církevním dopisem, ve kterém byla uvedena obhajoba tohoto kroku. Základním opodstatněním byla historická důležitost náboženství a výuky náboženství ve školách a také důležitost katolické církve jako ochránce Polské národní identity. Dále pak byl přidán další argument podporující církevní stanovisko a to že, znovuzavedení výuky náboženství bude sloužit jako kompenzace Polské společnosti za provinění minulého režimu.⁴¹ Mazowieckova vláda se pod nátlakem církve neopovážela vystupovat proti a v srpnu 1990 bylo vydáno oznámení o znovuzavedení náboženské výuky od školního roku 1990/91. Podle návodu, mělo být náboženství vyučováno ve všech školách a školkách s vyjádřeným přáním rodičů. Předmět byl prohlášen jako volitelný a známka, kterou student v tomto předmětu obdržel, neměla být započítána do celkových výsledků.

S odpovědí vystoupila ombudsmanka Ewa Letowska s odvoláním se na ústavní principy zajišťující odluku státu od církve. Letowska zejména pak napadala způsob, jakým byla změna takového rozsahu přijata. Argumentovala, že pouze parlamentu přísluší jej přijmout. V lednu 1991 pak Ústavní soud shledal, že nová pravidla neporušují Ústavní pořádek ani žádná jiná zákonná ustanovení. V září stejného roku pak byl přijat nový zákon, který měl upravovat celou tematiku školství. Zákon obsahoval hned několik kontroverzí, mezi nimiž asi tou nejvýraznější byla formulace v preambuli, která říkala, že křesťanské hodnoty musí být respektovány ve vzdělávání.⁴² Tento prvek ohrožoval sekulární charakter veřejného školství a také ponechával církvi možnost zasahovat do podob osnovy. V dubnu 1992 byly pak ministerským nařízením dále upravovány detaily organizování výuky náboženství.

Detaily spočívaly v navýšení vyučovaných hodin náboženství z jedné na dvě týdně a zavedl také nový předmět – etika, kterou si studenti mohli zvolit místo náboženství. Oba předměty byly prohlášeny za volitelné, ovšem rodiče jsou povinni podat prohlášení, v případě, že si nepřejí, aby bylo jejich dítě zapsáno na některém z kurzů. Též

⁴¹ Eberts, Mirella W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5, 1998, 817-42, s. 821

⁴² K. Daniel, 'The Church-State Situation in Poland After the Collapse of Communism', *Brigham Young University Law Review*, 2, 1995, s. 402

zajímavé je i to, že ačkoliv byl předmět náboženství/etika volitelný, tak na předpisu známek byl uveden hned vedle známky z chování. Nařízení též umožňovalo recitaci modlitby a umístění náboženských symbolů ve třídách.

Krátce po ministerském nařízení se v Sejmu rozproudila ostrá debata na toto téma a byly k slyšení velmi zajímavé postřehy. Největší připomínky měly zejména levicové strany, které silně útočily na nařízení s tím, že je nepřátelské vůči základním principům svobodného myšlení a přesvědčení, a že je v přímém rozporu s oddělením státu od církve.⁴³ Některé připomínky se také snesly od pravice. Někteří poukazovali na to, že zavedení výuky náboženství bude v konečném důsledku znamenat odvrácení mládeže od náboženství.⁴⁴ Celý spor se ještě probíral i u ústavního soudu, ale ten nedal za pravdu žalobě nového ombudsmana Tadeusze Zelinskiho a rozhodl, že zákon neporušuje ústavní články zaručující odluku státu od církve. Soud pouze upravil článek týkající se potvrzení rodičů, v případě, že dítě není zapsáno v kurzech náboženství nebo etiky.

Hned v tomto případě se ukázalo, jak těžká bude koexistence sekulárního státu západního stříhu – kterému se země střední a východní Evropy chtěly jako ideálu co nejvíce přiblížit – a na druhé straně církve, která samozřejmě na tomto směřování Polska neměla tak eminentní zájem.

⁴³ Dostupné:

<http://orka2.sejm.gov.pl/Debata1.nsf/5c30b337b5bc240ec125746d0030d0fc/f172f6408f8ace6bc125750700451550?OpenDocument>

⁴⁴ Dostupné:

<http://orka2.sejm.gov.pl/Debata1.nsf/5c30b337b5bc240ec125746d0030d0fc/192cc159a68e2643c125750700451560?OpenDocument>

2.5.2. Spor o potraty

Spor o toto téma s asi největším třaskavým potenciálem se line od znovunastolení demokracie v Polsku jako tenká červená nit.⁴⁵ Na počátku 90. let se navíc ještě umocnila síla, s kterou se zastánci obou táborů střetli, neboť oba cítili, že se otevřela možnost prosadit jejich pohled na věc. Téma se také stalo snad nejkontroverznějším a svým potenciálem také nejvíce rozdělujícím polskou společnost.

Polský parlament přijal *zákon o ukončení těhotenství* (The Law on the Termination) v roce 1956. Zákon v podstatě znamenal, že žena mohla ukončit těhotenství v jakékoliv době a z mnoha důvodů. Samotný zákrok byl chápán jako kontrola „nežádoucí porodnosti“.⁴⁶ Církev samozřejmě nesouhlasila s takto liberálním pojetím potratů, ale až do pádu komunistického režimu nebyla s to prosadit tuto otázku do popředí klíčových témat polské společnosti. To se ale mělo rychle změnit. Ještě před částečně svobodnými volbami v roce 1989 byl představen návrh anti-interupčního zákona, jenž volal po úplném zákazu potratů.⁴⁷ Návrh zákona byl vypracován poslanci, kteří byli nakloněni katolické církvi. V parlamentní diskuzi pak byl tento návrh odložen a celá otázka potratů měla prozatím být uložena k ledu a to až do srpna 1990, kdy Senát začal připravovat nový anti-interupční zákon.⁴⁸

V tomto období se také spustila poměrně silná kampaň s cílem přesvědčit o špatnosti potratů. Nesmíme zapomínat, že se jednalo o období, kdy si církev úspěšně vymohla výuku náboženství na veřejných školách a oprávněně se tak cítila v silném postavení. Celá kampaň navíc zapadala do blížící se návštěvy svatého otce Jana Pavla II., který vyjádřil svou podporu snahám o prosazení tvrdšího zákona.⁴⁹

⁴⁵ Eberts, Mirella W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5, 1998, 817-42, s.823

⁴⁶ EBERS, MIRELLA W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5, 1998, s. 817-42

⁴⁷ FUSZARA, MALGORZATA. "Legal Regulation of Abortion in Poland." *Signs* 17, no. 1, 1991: 117-28, s.124

⁴⁸ IBID

⁴⁹ EBERTS, MIRELLA W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5 (1998): 817-42., s. 823

Církev se v této době také začala velmi odmítavě stavět k navrhovanému referendu, které by bylo případně využito k rozsouzení celé záležitosti.⁵⁰ Svou roli dozajista sehrálo i to, že z průzkumů, které byly prováděny ve společnosti, vyzněla evidentní podpora pro potraty a ne pro jejich zákaz. Církev kontrovala s prohlášeními, že nelze svěřit otázku života a smrti názoru lidí, a že s pomocí referenda lze rozřešit konkrétní témata, ale ne toto, poněvadž se jedná o morální postoj a v tom případě není potřeba ptát se na názor občanů. Černá je černá a bílá je bílá.

Stejně jako v případě výuky náboženství, tak i zde mělo výsledné rozhodnutí podlehnout tlaku církve. Po třech letech nenávistných debat, Sejm přijal zákon zakazující potraty a církev to kvitovala jako „krok správným směrem“⁵¹. Zákon se ale pouze přiblížil představě katolické církve, neboť nešlo o úplný zákaz. K potratu mohla žena přijít ve třech případech: (1) pokud byl život matky ve vážném ohrožení života, (2) pokud byl plod nenapravitelně poškozen a konečně za třetí pokud bylo těhotenství způsobeno v důsledku znásilnění nebo incestu.⁵² Zákon dále stanovoval případný trest za jeho porušení. Každý, kdo by provedl zákrok v rozporu se zákonem, mohl čelit až dvou letům odnětí svobody, ale s tím, že žena která podstoupila nelegální potrat, by postižena nebyla.

Na jedné straně se tak dá polemizovat o tom, že zákon je liberálnější, než jak si jej církev představovala, ale v praxi byl velmi restriktivní, neboť rozhodující většina žen, které šly na potrat před platností nového zákona tak učinila z jiných důvodů, než jaké nový zákon připouštěl.

Podoba zákona z roku 1993 představovala značný zásah do ženských civilních práv a znamenal další krok, kdy se církvi podařilo vstěpit polské společnosti svou morální vizi.⁵³ A ačkoliv se církev nikdy plně nespokojila se zněním tohoto předpisu, tak již nadále nevytvářela tlak na přijetí ještě přísnější normy. To ostatně vycházelo z průzkumů

⁵⁰ IBID, s. 824

⁵¹ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*, 2010, s. 135

⁵² EBERTS, MIRELLA W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5 (1998): 817-42., s. 824

⁵³ EBERTS, MIRELLA W. "The Roman Catholic Church and Democracy in Poland." *Europe-Asia Studies* 50, no. 5 (1998): 817-42., s. 824

veřejného mínění, které se stále vyjadřovaly pro méně restriktivní zákon a to zhruba v poměru 2:1.

Nebylo tak ani moc překvapivé, když ve volbách v roce 1993 získaly většinu strany, které ve svých předvolebních prohlášeních slibovaly upravit tento zákon. Také hned v létě 1994 Sejm odhlasoval přijetí zákonného dodatku, který připouštěl potrat z důvodu obtížných životních podmínek nebo z důvodu obtížné osobní situace. Dodatek se samozřejmě setkal s ostrou kritikou ze strany církve a ani prezident Lech Walesa nebyl tomuto kroku nikterak zvlášť nakloněn a zákon také vetoval. Argumentoval přitom tím, že jakkoliv tíživé životní události nemohou legalizovat zabití lidské bytosti. Církev tento dodatek zase označovala jako zločin proti lidskosti.

Dodatek k zákonu tak vešel v platnost až v říjnu roku 1996, kdy jej podepsal již nový prezident Aleksander Kwasniewski. Podle tohoto dodatku mohly ženy, které se ocitly v tíživé životní či osobní situaci ukončit těhotenství před 12 týdny. V prosinci téhož roku ale byl zákon vzat skupinou senátorů k projednání u Ústavního soudu, který následně zhodnotil pět článků v rozporu s ústavou. Soudci ústavního soudu odůvodnili své rozhodnutí tím, že v demokratickém státě je lidský život fundamentální hodnotou. O rok později je pak přijata nová podoba zákona, jež vychází vstříc rozhodnutí ústavního soudu a vrací celou situaci zpět ke stavu z roku 1993.

III. Kapitola

Případ Chile

Obecný úvod

Jak se zmiňuje i Garretón, je až zarážející, jak poměrně byla obtížná cesta k znovunastolení demokracie v Chile⁵⁴. Ve srovnání se svými jihoamerickými sousedy jsme v Chile mohli sledovat až nezvykle stabilní demokratický režim, který zde existoval prakticky od získání nezávislosti na Španělsku. V tomto bodě můžeme jistě sledovat výhodu ve prospěch čile ve srovnání s Polskem, které vlastně až po roce 1989 začíná budovat svojí demokratickou tradici.

Dalším signifikantním bodem je i délka trvání nedemokratického režimu. V Chile panoval od roku 1973 do roku 1988, tedy 15 let. Naproti tomu, nedemokratický režim v Polsku se chopil vlády již po druhé světové válce, a byť s četnými vnitřními problémy a krizemi se u moci udržel až do roku 1989. Můžeme tak mluvit o takřka jednom půlstoletí nedemokratického režimu. I tento fakt hrál pak roli, zejména jej můžeme spojit s volební účastí ve volbách, které budeme považovat za klíčové pro přechod k demokracii. V Chile se bude jednat o plebiscit, jenž rozhodoval o setrvání Augusta Pinocheta v prezidentském úřadě na dalších 8 let, v Polsku se zase jednalo o první napůl svobodné volby, kdy se volila 1/3 Sejmu (zbylé 2/3 si ponechali komunisté jako jistou záruku postupných změn) a nově ustanovený Senát.

V Polsku se k volebním urnám dostavilo jenom 62% všech voličů, což vzhledem k důležitosti dané volby odhalilo znepokojivý rozměr společenské apatie.⁵⁵ V Chile naopak převládá vysoká volební účast, která se i v dalších volbách udržuje na vysoké

⁵⁴ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, *Transitions from authoritarian rule* s. 95

⁵⁵ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989*, 2000, s. 359

úrovni kolem 80% – 90%.⁵⁶ V porovnání s těmito čísly pak pokulhává nejen post-východní státy, ale také státy západní Evropy.⁵⁷

V další podkapitole se budu v krátkosti věnovat režimu Salvatora Allendeho (1970 – 1973), poněvadž zde leží hlavní příčiny nástupu vojenského režimu během státního převratu 11. září 1973. V další části již plně naváží na roli katolické církve během režimu.

⁵⁶ SMITH, Peter H. *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*, 2005, s. 192

⁵⁷ *Voter Turnout in Western Europe Since 1945: A Regional Report*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2004

3.1. Krize systému – vláda prezidenta Allendeho

Chile měla dlouhou demokratickou zkušenost před *Coup d'État* 23. září 1973.⁵⁸ Abychom zjistili, proč se armáda rozhodla vyřešit politickou krizi, musíme se zastavit u předchozích několik let. Při bližším pohledu zjistíme, že státní převrat byl jen vyústěním vleklé a společenské krize, která v Chile panovala již od začátku 70. let. Nicméně symptomy přicházející krize již byly pozorovatelné od poloviny 60. let. „*Již od roku 1964 nezávisle na marxistických politických stranách vyvíjelo svou činnost Hnutí revoluční levice (Movimiento de izquierda revolucionaria, MIR), jehož členové hlásali marxistickou revoluci uskutečňovanou „přímou“, tj. násilnou akcí.*“⁵⁹

Vedle radikální levice dále vystupovala Lidová jednota (Unidad Popular, UP). „*Ta byla kombinací demokracii striktně ctících levicových stran (především radikálů) a marxistů, kteří měli k demokracii nepoměrně „volnější“ přístup (socialisté, komunisté, mapucistas z MAPU).*“⁶⁰ Tato koalice se shodla, že jejím kandidátem na post prezidenta bude socialista Salvador Allende (celým jménem Salvador Guillermo Allende Gossens). Cestu do prezidentského paláce *La Moneda* neměl jednoduchou, jako kandidát se již třikrát marně pokoušel o zvolení. Na počtvrté již volby vyhrál se ziskem lehce přes 36% (36,2). K volebnímu vítězství mu dopomohlo to, že se pravicové a středové strany nedokázaly dohodnout na jednom kandidátovi a tak se jejich hlasy roztržily mezi kandidáta Křesťanských demokratů Radomira Tomice Romera (získal 27,84% hlasů)⁶¹ a Jorge Alessandri Rodrigóze, který reprezentoval nezávislé a pravicovou Národní stranu (získal 34,9% hlasů).

Jelikož však Allende nedosáhl na nadpoloviční většinu hlasů (obdržel 36,3% hlasů) musel podle ústavy o novém prezidentovi rozhodnout parlament. Zde se již vybíralo z dvou nejsilnějších kandidátů. Levicový kandidát by tak zdánlivě měl být znevýhodněn. To ale znova za předpokladu, že by střed reprezentovaný křesťanskými demokraty našel společnou řeč s pravicí. V tom případě by Allende jen těžko mohl živit naděje na úspěch. Situace ovšem byla odlišná. Křesťanští demokraté se rozhodli podpořit

⁵⁸ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, Transitions from authoritarian rule

⁵⁹ CHALUPA, Jiří. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, 1999, s. 427

⁶⁰ IBID, s. 429

⁶¹ LOVEMAN, Brian, *Chile The Legacy of Hispanic Capitalism*, 1988, s. 295

Allendeho výměnou za jisté garance. Mezi ty spadala svoboda tisku, vzdělání, shromažďování, ochrana pro vládní zaměstnance etc. Jinými slovy řečeno, Křesťanští demokraté se snažily těmito garancemi uchránit stávající politický systém před nástupem Allendeho administrativou.⁶² Skutečnost, že se Allende stal prezidentem s přímou podporou jen 1/3 voličů mělo předznamenat budoucí potíže země, která ve své většině nebyla nakloněná „... *vía chilena al socialismo (chilské cestě k socialismu)*.“⁶³

Po nástupu do funkce se situace v zemi nadále vyostřovala, a pokud jsme před nástupem UP hovořili o částečné krizi, tak v období let 1970-73 lze otevřeně mluvit o totální krizi. „... *the UP period 1970-73 represented a move from partial to total crisis, as political polarization increased and channels of confrontation were deinstitutionalized.*“⁶⁴

Společnost se dostala do fáze, kdy všeobecně převládala prohlubující rozpad kapitalismu, který ale neměl oporu ve vybudování alternativního systému. Dalším faktem bylo, že politická polarizace dosáhla extrémního stupně. Navíc se úplně vytratila legitimita politického režimu. Tyto všechny prvky nás pak přivádějí k tomu, jak byl chápán puč ze strany samotných pučistů: armáda musí zakročit a to aby uchránila zemi před chaosem. Zde si musíme uvědomit, jakou pozici má armáda v rámci jihoamerického kontinentu. Nesmíme chápat armádu jako součást společnosti, ale jako prvek tvořící společnost. S výjimkou katolické církve, jsou civilní instituce slabé a tak pouze armáda je s to udržet řád a pořádek.⁶⁵

Šest měsíců po převratu, v dubnu 1974 byl vydán dokument *Declaration of principles of the Chilean government*, který ujišťoval o tom, že režim nebude pouze překlenutím mezi destrukcí jednoho demokratického režimu a znovunastolení dalšího. Namísto toho si dělal ambice k nastolení demokracie očištěné od všech neřestí.⁶⁶ Aby

⁶² IBID, s. 294

⁶³ CHALUPA, Jiří. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, 1999, s. 431

⁶⁴ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, s. 97

⁶⁵ SMITH, Peter H. *Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective*, 2005 (str. 74)

⁶⁶ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, s. 107

společnost toto prohlášení vzala vážně, byl až do roku 1976 kladen velký důraz na represivní složky režimu a to s odkazem na vnitřní válku.

3.2. Státní převrat a počátky opozice

Vojenský režim hned po svém nástupu k moci musel řešit bezpočet tíživých problémů. Mezi nejvýznamnější z nich bezpochyby patřila míra politické mobilizace obyvatelstva a stále narůstající hyperinflace. V momentě převratu se inflace pohybovala kolem 500%. Během první dekády režimu se podařilo inflaci zkrotit na únosných 20%, což představovalo značný úspěch. I v oblasti sociální mobilizace se režimu podařilo odpolitizování společnosti, ovšem za určitých obětí.

V činnost je uvedeno „Pinochetovo gestapo“ - *Dirección Nacional de Inteligencia* - (DINA), které bude sice fungovat jen do roku 1976, ale během tohoto krátkého období si dokáže vydobýt nechvalnou pověst. K této pověsti pak nepřispěly incidenty, při kterých byli zlikvidováni významní lidé, kteří raději odešli ze země.

*„Avšak zahraniční oddělení DINA zároveň zahájilo likvidační kampaň proti výrazným představitelům chilského exilu – šňůru šílených zločinů, které Pinocheta a celý vojenský režim poškodily tím nejhorším způsobem, jaký si lze představit.“*⁶⁷ Mezi nejznámější incidenty v tomto ohledu patří případ zavraždění Orlanda Leteliera, jenž byl zavražděn nastraženou výbušninou ve svém vozidle ve Washingtonu.

Tajná policie byla odpovědná pouze Pinochetovi samotnému a na tomto se nic nezměnilo až do roku 1976, kdy je DINA zrušena. Místo ní je založena oficiální tajná služba, která ale nemá k předchozí agentuře moc daleko, poněvadž po personální stránce se moc od DINA nelišila.

Postoj katolické církve nebyl v počátku Pinochetova režimu nepřátelský. Dá se naopak říci, že převážná část jej i zprvu podporovala. Nový režim se těšil této podpoře, jelikož si od něj všechny pravicové a středové síly slibovaly stabilizaci poměrů v zemi, která se potýkala se značnými ekonomickými a sociálními problémy.

Představa byla taková, že armáda vypíše nové volby, kterých se nebudou moct účastnit levicové strany. Středopravicovým a pravicovým uskupením by tak ubyla velká část konkurentů.⁶⁸ Armáda však nesdílela tento úmysl a naopak si hodlala nově nabytou moc ponechat. Velkou část politických aktérů tak čekalo trpké vystřízlivění. Zejména pak

⁶⁷ VIAL CORREA, Gonzalo. *Pinochet: portrét diktátora*, 2006, s. 223

⁶⁸ CHALUPA, Jiří. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*, 1999, s. 445

Křesťanské demokráty: „*The Christian Democrats expected a brief military interlude and then election which would allow ex-President Frei to assume again the executive office.*“⁶⁹ Jakmile se ale restriktivní opatření dotkly i těchto představitelů, následoval zpočátku pozvolný posun k rodící se opozici.⁷⁰

Otázka porušování lidských práv se vůbec stala zásadním tématem, nad kterým jako prvním se dokázala roztržitá opozice sjednotit. Ve společnosti se totiž začala projevovat politika režimu, kdy bylo tisíce nepohodlným lidí uvězněno, posláno do exilu, či jednoduše „zmizeli“. Tento fenomén sice nebyl tak silný jako v sousední Argentině, ovšem i tak byl poměrně šokující v zemi s tak dlouhou demokratickou zkušeností.

Pozice samotné katolické církve se ruku v ruce s těmito činy stále posouvala více k opozici a režim tak stále více ztrácel sympatie, které měl na svém počátku. Dokonce lze říci, že s nastolením vojenského režimu mnoho náboženských vůdců souhlasilo a podporovalo jej.⁷¹ Církev v mnoha případech vyzývala, aby lidé spolupracovali s novým režimem, který by tak mohl snáze nastolit pořádek. Bez zajímavosti také není fakt, že téměř většina všech biskupů chilské katolické církve pokládalo ještě v roce 1975 státní převrat za nezbytný.⁷²

Jelikož byla katolická církev vnímaná jako oponent koalice národní fronty, či minimálně jako odpůrce politiky představované Allendeho administrativou. Vůči puči se zprvu církev neklonila zvláště odmítavě.

Během času se ale její pozice – ačkoliv stále rozdělená vis a vis vojenskému režimu – stávala se stále více opoziční a to z toho důvodu, že církev byla posledním útočištěm pro lidi, které zasáhly represivní složky režimu. Krátce po převratu byl ustanoven Národní úřad pro pomoc uprchlíkům (National Committee to Aid Refugees, CONAR), který se skládal z mnoha rozdílných náboženských skupin. Kolem této organizace se pak následně mohly organizovat další skupiny vystupující odmítavě vůči režimu.

⁶⁹ LOVEMAN, Brian, Chile The Legacy of Hispanic Capitalism, 1988, s. 295, s. 316

⁷⁰ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, (str. 100)

⁷¹ LOVEMAN, Brian, Chile The Legacy of Hispanic Capitalism, 1988, s. 295, s. 315

⁷² IBID, s. 315

Církev se v tomto ohledu začala zastávat takovou pozici, která pro ni vyplývala z II. Vatikánského koncilu (1962 – 1965). Ačkoliv dodnes není úplně zřejmé, co koncil přesně přinesl a jaké byly jeho priority, můžeme říct že „*Pro některé historiky i teology byl vyrovnáním s reformací (ecclesia semper reformanda), protože vysoce ocenil Bibli a její význam postavil na roveň eucharistii, a současně pokusem o vyrovnání s moderní dobou – tím, že vyslovil své zásadní „ano“ svobodě svědomí a lidským právům ...*“,⁷³

Nejvýraznějším aktérem v tomto směru se ale stal Committee of Cooperation for Peace (COPACHI), který poskytoval právní pomoc, potraviny ekonomickou pomoc, zdravotnické služby a útěchu obětem státního teroru. COPACHI se brzy stalo přirozeným útočištěm pro lidi, kteří hledali pomoc a ochranu před státním útlakem. Ovšem jeho slabinou bylo napojování na představitele zbytku Popular Unity a na MIRalisty. Režim již dlouho hledal páku, kterou by mohl vyvíjet tlak na kardinála a také na to aby mohl COPACHI rozpustit. Samotný kardinál se dostává pod tlak, kdy na něj Pinochet naléhá, ale Silva tento tlak prozatím ustojí s tím, že COPACHI pod sebou sdružuje nejen katolickou církev, ale další duchovní instituce.⁷⁴

Poté, co byly nalezeny důkazy o tomto propojení, se již dalo očekávat, že režim vyvine v krátké době úsilí, aby se této organizace zbavil. Pod tlakem samotného Pinocheta - ke kterému se připojili také konzervativní představitelé katolické církve⁷⁵ – je kardinál Silva přinucen COPACHI rozpustit.

Krátce poté ale kardinál Silva zakládá novou organizaci, podporující oběti státního teroru. Stává se jím *Vicariate of Solidarity*, (the Vicaría de la Solidaridad), který se stal jednou z nejdůležitějších organizací, které poskytovaly sociální služby pro chudé obyvatele, a také se snažila ukazovat na zneužívání základních lidských práv ze strany vlády.

Samotnou kapitolou pro sebe je pak vystupování hlavy chilské katolické církve kardinála Silvy (celým jménem Raúl Silva Henríquez). Katolická církev se po státním

⁷³ BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*, 2010, s. 9 – 10

⁷⁴ AGUILAR, Marion I. "Cardinal Raúl Silva Henríquez, the Catholic Church, and the Pinochet Regime, 1973-1980: Public Responses to a National Security State." *The Catholic Historical Review* 89, no. 4 (2003): 712-31, s. 724

⁷⁵ LOVEMAN, Brian, *Chile The Legacy of Hispanic Capitalism*, 1988, s. 317

převratu dostává do dvojí pozice. Na jedné straně bychom mohli říct, že ji nový režim vyhovoval v tom, že nastoloval opětovně pořádek a ze své podstaty depolitizoval chilskou společnost a také zažehnal možnost nastolení radikálně levicově orientovaného režimu. Na straně druhé, se ale církev musela vypořádat s realitou, kdy jsou v rozsáhlé míře pošlapávána základní lidská práva. Navíc v zemi, kterou pevně sevřel autoritářský režim, se z katolické církve stala prakticky jediná bašta jisté resistance, neboť existence politických stran, odborů plně závisela na vládě.

Katolická církev navíc v Pinochetových očích byla infiltrována marxistickou a komunistickou ideologií⁷⁶ a jako takové se jí nedá důvěřovat. Kardinál Silva naopak zastával pozici, kdy je potřeba pomáhat těm, kteří trpí nebo jsou pronásledováni.

⁷⁶ Je potřeba poznamenat, že během Allendeho vlády, se kardinál zúčastnil několika veřejných akcí, jako např. byly: oslava prvního května, nebo se také setkal s Fidelem Castrem. Po těchto událostech si v tisku vysloužil přezdívku „rudý kardinál“

3.3. Institucionalizace režimu

V roce 1977 můžeme indikovat první změnu uvnitř režimu. Tento rok je totiž zrušena DINA a místo ní je zřízeno Národní informační centrum (Central Nacional de Informaciones, CNI). Ta je měla od praktik DINA distancovat a měla představovat významnou změnu.⁷⁷ Taktéž lze tento krok chápat jako jistou formu institucionalizace režimu, který v budoucích letech bude usilovat o přeměnu z vojenského na autoritářsko-byrokratický režim.

Hlavním bodem institucionalizace režimu se stává ústava z roku 1980. Nová ústava jen potvrzovala de jure to, co bylo již dávno v platnosti de facto. Byla tak jasná potřeba legalizace sama sebe a kroků, které učiněny v předchozím období. Výsledkem pak je existence „*institutionalization of a personalized politico-military leadership, which in turn aims as the future institutionalization no longer just of a military regime but of an authoritarian regime. This authoritarian regime recognized military regime as its historical basis, but would present itself as an expression of democratic values ...*“⁷⁸

Ústava byla v lidovém plebiscitu schválena, a ačkoliv se jednalo o jeden z největších Pinochetových úspěchů, tak tento neměl mít dlouhého trvání. Již několik týdnů po přijetí nové ústavy v platnosti, se razantně zhoršuje ekonomická situace v zemi. V důsledku toho ztrácí režim dosud pevnou půdu pod nohama. Režim od této chvíle ztrácí schopnost tvarovat společnost podle svého přesvědčení. V porovnání s předchozí fází již nevidíme aktivní politiku režimu ve smyslu nabízení střednědobých a dlouhodobých vizí, režim se uskromňuje na pouhé „přežívání“. Také dochází k větším státním intervencím v ekonomických otázkách, a co je možná nejpodstatnější, dochází k narůstání socio-ekonomického napětí uvnitř společnosti.

Spory mezi režimem a církví byly v průběhu existence Vikariátu nezdědka kdy napjaté. Vikariát vystupoval jako záštita pro všechny, kteří byli postiženi represivní složkou vojenského režimu. Nepřátelství bylo utlumeno až s plánovanou návštěvou papeže Jana Pavla II. V roce 1987. K umírnění dochází z pragmatického důvodu a to

⁷⁷ CONSTABLE, Pamela a Arturo VALENZUELA, *Nation of enemies*, 1993, s. 105 a 107

⁷⁸ O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*, 1986, s. 110

využití církve jako obhájce režimu.⁷⁹ Již v tomto období bylo ale jasné, že režim se chýlí ke svému konci. Do vypsaní referenda o setrvání Pinocheta v úřadu prezidenta zbývalo již jen několik měsíců.

Politika katolické církve během období plebiscitu by se dala označit jako snaha o usnadnění přechodu k demokratické vládě a vyvarování se násilí, které by mohlo být spojeno se svržením vlády levicovými stranami. Církev se tak v tomto období na jedné straně stává jistým zastáncem režimu a na druhé straně umí být také kritická. Příkladem, kdy je církev více vstřícná směrem k režimu je sloužení slavnosti „Te Deum“ 18. září 1986. V těchto dnech byl v platnosti mimořádný stav, neboť 7. září byl spáchán pokus o zavraždění Pinocheta. Církev samotná byla v této otázce rozdělena, neboť kvůli útokům režimu na ni, část kléru volala po pozastavení oslav. Kardinál Fresno se však vyjádřil v tom duchu, že poslání církve je přesahující a jako takové by nemělo být porušeno v reakci na politické dění. Celé akce se zúčastnil Pinochet i někteří členové vojenské junty.

Příkladem, kdy zase církev vyrukovala s kritikou lze spatřit ve stížnostech vůči připravovanému plebiscitu v roce 1988. Stížnosti se opíraly o to, že plebiscit se nebude konat za rovných podmínek. Církev zde jednoznačně souhlasila s tím, že opozici se musí věnovat větší prostor v médiích, speciálně pak na hlavním televizním kanále.

Je také zajímavé sledovat, jak se samotný režim stavěl k církvi. Ta byla chápána jako podstatná součást chilské historie a Pinochet ani neměl v úmyslu tento status zpochybnit. Je ale potřeba dodat, že katolická církev se primárně vyhýbala přímé konfrontaci s režimem, což jí na druhou stranu umožňovalo soustředit se na poskytování důležité pomoci, jako byla třeba pomoc obětem represí.⁸⁰ V důsledku toho se role církve spíše rozšířila, než aby byla umenšena. Oba aktéři, jak vojenská junta, tak katolická církev spolu existovaly, aniž by jeden zpochybňoval základní pilíře druhého aktéra. Církev kvůli tomu, aby se neocitla v přímém nebezpečí, a aby se mohla soustředit na svou pastorační činnost a zjemňování dopadů represivních složek režimu. Naopak junta zase nezpochybňovala poslání katolické církve a její roli v národní kultuře.

⁷⁹ BOWER, Stephen R., "Pinochet's Plebiscite and the Catholics: The Dual Role of the Chilean Church" 1988, s. 53

⁸⁰ IBID, s. 57

Národní plebiscit, který byl vypsán na 5. října 1988 dopadl pro Augusta Pinocheta a jeho režim zklamáním. Chileané již dále odmítli žít v nedemokratickém režimu a rozhodli se jít jinou cestou. Výsledek byl velmi výmluvný: pro setrvání Pinocheta v úřadu hlasovalo 43,03% voličů a proti 54,68% voličů.⁸¹ Bylo tak využito jedno z mála slabých míst, které ústava z roku 1980 měla.

⁸¹ CAVIEDES, César. *Elections in Chile: the road toward redemocratization*, 1991, s. 36

Závěr

Práce si ve svém úvodu kladla za cíl zjistit, jaká byla role církve během tranzice a následné konsolidace demokracie. Postupoval jsem tak, že jsem si nejprve vymezil teoretický rámec celé problematiky a pak jsem se věnoval obou případům. V počátku práce jsem se domníval, že provedu srovnání pouze v období tranzice a bezprostředním období po ní. Nicméně během práce jsem zjistil, že bude zapotřebí věnovat se širšímu časovému úseku a to zejména kvůli lepší kontextualizaci celé problematiky.

Jak jsem již zmiňoval na začátku, tak obě země jsem si vybral, jelikož mě i přes obrovskou geografickou vzdálenost zarazilo, kolik podobností Polsko a Chile mají v éře nedemokratického režimu a i ve způsobu přechodu k demokracii. Při bližším pohledu, jsem pak zjistil, jak důležitým aktérem je samotná katolická církev. Rozhodl jsem se tak pro další zkoumání tohoto fenoménu v obou případech.

Rozdíl již spočíval v přístupu nedemokratických režimů k domácí katolické církvi. V Polsku jsme se mohli setkávat s poměrně jasným střetem mezi režimem a episkopátem s cílem eliminovat vliv katolické církve, zatímco v Chile nebyl tlak vyvíjený na církev tak silný, jelikož Pinochetův režim potřeboval církev jako jeden z potencionálních zdrojů, který potvrzoval jeho legitimitu. Další podobností je fakt, proč hrála katolická církev tak zásadní roli. Bylo tomu tak z důvodu vytváření národního vědomí, ve kterém právě katolická církev zastávala neoddiskutovatelnou pozici. Z toho důvodu pak bylo těžké pro nový režim oslabovat vliv církve.

Ani přístup samotné církve nebyl v Chile a v Polsku stejný. Vojenský režim v Chile ve svém začátku měl v církvi jistou oporu, která nebyla v kontextu událostí náhodná, a která byla společná pro většinu středopravicového politického spektra. Počáteční přijetí Pinochetova režimu se ale postupem času začalo vytrácet, společně s tím, jak stále přibývalo obětí z řad civilistů. V Polsku o takovém počátečním přijetím nemůžeme mluvit a režim zde již od začátku nemohl příliš počítat se sympatiemi ze strany společnosti. Mezi další podobné rysy patřila forma, jakou se katolická církev prezentovala ve vztahu k režimu. V obou případech se snažila o to, aby přechod k demokracii mohl být uskutečněn mírovou cestou, a aby nedošla ke zbytečným násilnostem. V Polsku byli představitelé církve přítomni jednání u kulatého stolu a již ve vypjatých dnech po 13. prosinci 1981 vyzýval např. polský primas Jozef Glémp ke klidu.

Z obou případů je také zřejmé, že se pozice katolické církve během nedemokratického režimu neumenšila, naopak se ještě zvětšila a to v souladu s národní identitou, která je právě na fenomén církve v těchto dvou zemích navázaná. Církev se v těchto případech stavěla jako obhájce národních zájmů a zejména polský případ ukazuje i na to, jak obtížné pak pro episkopát bylo vyrovnávání se s novou úlohou po přechodu k demokracii.

Na začátku práce jsem zamýšlel sestavit práci tak, aby se kapitoly o Polsku a Chile shodovaly v rozsahu, ve kterém budou zpracovány. V průběhu jsem ale zjistil, že kapitola o Polsku bude obsáhlejší a rozhodl jsem se tak na tuto část klást větší důraz než na kapitolu o Chile. Učinil jsem tak i proto, že z perspektivy střední Evropy je Polsko stále bližší. Stejně tak jsem musel i přehodnotit svůj prvotní záměr zakomponovat do práce i kapitolu věnující se roli Vatikánu. Od této kapitoly jsem si zprvu sliboval mezinárodní pohled na celou problematiku a samozřejmě dopad Vatikánu na národní katolické církve. V průběhu práce jsem se ale rozhodl tuto kapitolu vypustit a věnovat se pouze případům Chile a Polska. Rozhodl jsem se tak proto, protože jsem se chtěl věnovat pouze případům zmíněných zemí, ale také proto, že v tomto místě vidím velký potenciál, který by bylo velmi zajímavé zpracovávat v samostatné práci.

Práce jako celek mi přinesla velké prohloubení znalostí v dané problematice. Domnívám se, že roli katolické církve během přechodu k demokracii, není v české literatuře věnován takový prostor, který by si toto téma zasloužilo. Jedná se hlavně o případ Chile, kde svou nespornou úlohu sehrála geografická vzdálenost. V případě Polska již takový problém není, ale opět, často se zmiňují pouze základní fakta. Vypracování této práce mi také přineslo uvažování nad celou problematikou v širších intencích. Pokusil jsem se odpovědět na otázky stanovené v úvodu, ale to neznamená, že i v průběhu mě nenapadaly mnohé další otázky týkající se role katolické církve.

Seznam použité literatury

- LINZ, Juan J. a Alfred C. STEPAN. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, USA: Johns Hopkins University Press, 1996. ISBN 0-8018-5158-0.
- O'DONNELL, Guillermo, Philippe C. SCHMITTER a Laurence WHITEHEAD. *Transitions from authoritarian rule*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, c1986. Transitions from authoritarian rule. ISBN 9780801831881.
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. Studie. ISBN 80-901424-8-6.
- DAVIES, Norman. *God's playground: a history of Poland in two volumes*. New York: Columbia University Press, c1982. ISBN 0-231-05353-3.
- PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska: 1939-1989* [online]. Praha: Academia, 2000 [cit. 2016-07-13]. ISBN 80-200-0737-7.
- CHWALBA, Andrzej. *Polsko 1989-2008: dějiny současnosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009. ISBN 978-80-7325-185-7.
- MEYER, Michael. *Rok, který změnil svět: 1989 : dosud nezveřejněné okolnosti pádu berlínské zdi*. Praha: Knižní klub, 2010. ISBN 978-80-242-2778-8.
- BALÍK, Stanislav a Jiří HANUŠ. *Primasové katolické církve: země střední Evropy v čase komunismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2010. ISBN 978-80-7325-225-0.
- SMITH, Peter H. *Democracy in Latin America: political change in comparative perspective*. New York: Oxford University Press, 2005. ISBN 0-19-515758-3.
- TAYLOR, Marcus. *From Pinochet to the 'third way': neoliberalism and social transformation in Chile*. London: Pluto Press, 2006. ISBN 0-7453-2450-9.
- CAVIEDES, César. *Elections in Chile: the road toward redemocratization*. Boulder: Lynne Rienner, c1991. ISBN 1-55587-218-2.
- CONSTABLE, Pamela a Arturo VALENZUELA. *A nation of enemies: Chile under Pinochet*. New York: Norton, 1993. ISBN 0-393-30985-1.
- CHALUPA, Jiří. *Dějiny Argentiny, Uruguaye, Chile*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Dějiny států. ISBN 80-7106-323-1.
- VIAL CORREA, Gonzalo. *Pinochet: portrét diktátora*. Praha: Prostor, 2006. Obzor. ISBN 80-7260-167-9.

- LOVEMAN, Brian, Chile The Legacy of Hispanic Capitalism, 1988, Oxford University Press. ISBN 019-505219-6
- Bowers, Stephen R., "Pinochet's Plebiscite and the Catholics: The Dual Role of the Chilean Church" (1988). Faculty Publications and Presentations. Paper 83. dostupné: http://digitalcommons.liberty.edu/gov_fac_pubs/83
- Aguilar, M. (2003). Cardinal Raúl Silva Henríquez, the Catholic Church, and the Pinochet Regime, 1973-1980: Public Responses to a National Security State. *The Catholic Historical Review*, 89(4), 712-731. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25026464>
- Eberts, M. (1998). The Roman Catholic Church and Democracy in Poland. *Europe-Asia Studies*, 50(5), 817-842. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/153894>
- Loveman, B. (1986). Military Dictatorship and Political Opposition in Chile, 1973-1986. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 28(4), 1-38. doi:1. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/165745> doi:1
- Smlouva mezi Polskou vládou a katolickou církví, dostupné: http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=931&kb_header_id=3379
1
- Phillippe C. SCHMMITTER, Terry L. CARL, What Democracy Is. . . and Is Not in *Journal of Democracy*, Vol. 2, No. 3. (1991), pp. 75-88
- KRYSZYNA, Daniel, The Church-State Situation in Poland After the Collapse of Communism, 1995 BYU L. Rev.401 (1995) Available at: <http://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol1995/iss2/3>